

Bernard **Wiaderny**

Hans Adolf **von Moltke**

Biografia polityczna

Przekład z języka niemieckiego

Michał Borun

Gdańsk 2022

Tytuł oryginalny: *Hans Adolf von Moltke: Eine Politische Biographie*

Recenzenci: prof. Grzegorz Kucharczyk
prof. Stanisław Żerko

Redaktor prowadzący: Agata Piedziewicz

Redakcja: Maciej Zalewski / e-Dytor

Korekta: Natalia Maliszewska, Helena Piecuch

Indeksy: Zofia Smyk / e-Dytor

Projekt okładki i stron tytułowych: Magdalena Błażków / Kreacja Pro

Na okładce: Hans Adolf von Moltke – ambasador Niemiec w Polsce (NAC)

© Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn 2019

Ferdinand Schöningh is an imprint of Brill Deutschland GmbH

All rights reserved by and controlled through Verlag Ferdinand Schöningh,
Paderborn, Brill Deutschland GmbH

Copyright wersji polskiej © 2022 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN: 978-83-65957-40-5

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel.: +48 58 766-83-63
e-mail: wydawnictwo@muzeum1939.pl
<https://muzeum1939.pl/>

Skład i łamanie: MARPRES, Inowrocław

Druk i oprawa: Zakład Poligraficzny Sindruk
Opole

**ARCHIWA
PAŃSTWOWE**
NARODOWE ARCHIWUM CYFROWE

Spis treści

Wprowadzenie	9
Część I. Od Cesarstwa do Republiki Weimarskiej	20
1. Młodość i pierwsze lata kariery	20
2. Mniejszość niemiecka w Polsce (1919–1933)	31
3. Kierownik Wydziału Wschodniego (1928–1931)	34
4. Przedstawiciel Republiki Weimarskiej (1931–1933).	39
5. Dom	48
Część II. Lata pokoju III Rzeszy	53
6. Moltke i reżim nazistowski (1933–1936)	53
7. Deklaracja ze stycznia 1934 r.	63
8. Jaki rewizjonizm?	70
9. Kooperacja polsko-niemiecka	77
10. Propaganda kultury i posłannictwo kulturowe	83
Część III. Ekspansja III Rzeszy	89
11. Aneksja Austrii i podział Czechosłowacji	89
12. Napięcia polsko-niemieckie	97
12.1. Dyplomacja	97
12.2. Kwestia ukraińska	109
12.3. Polen-Aktion	116
12.4. Domek Magdeburgski	125
12.5. Antyniemieckie demonstracje	127
13. Moltke i jego obraz Polski	134
Część IV. Na drodze do wojny	141
14. Rozbicie Czecho-Słowacji	141
15. Decyzja Hitlera o wojnie	146
16. Nieoficjalne rozmowy	158

17. Mniejszości między frontami	168
18. Moltke jako propagator nazistowskiej polityki zagranicznej	175
19. Ostatnie próby mediacji	178
20. Koniec misji dyplomatycznej	182
Część V. Lata wojny	186
21. Likwidacja ambasady	186
22. Moltke i okupacja Polski	187
23. W służbie nazistowskiej propagandy	201
24. Wobec opozycji anyhitlerowskiej	231
25. Przystanek w gospodarce	235
26. Sprawa Schelihy	237
27. Ambasador w Madrycie	244
28. Śmierć i pochówek	261
Zakończenie	268
Aneks. Dokumenty i analizy	279
Nr 1 – 1933 marzec 31, Warszawa – Notatka z rozmowy naczelnika Wydziału Zachodniego Józefa Lipskiego z posłem niemieckim w Warszawie	279
Nr 2 – 1939 marzec 28, Warszawa – Hans Adolf von Moltke do Ernsta von Weizsäckera	281
Nr 3 – 1941 listopad 11, bm – Przesłuchanie byłego polskiego premiera Leona Kozłowskiego przez dowódcę XXIV Korpusu Armijnego gen. Leo Geyra von Schweppenburga	282
Nr 4 – Porównanie między publikacją pt. <i>Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges</i> , Berlin 1939 (DVK) a edycją źródłową pt. <i>Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik</i> , D, Bd. 5, Göttingen 1953, Bd. 6, Göttingen 1956 (ADAP)	285
Nr 5 – Odstępstwa językowe w tłumaczeniach raportów dyplomatycznych w publikacji pt. <i>Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges</i> , Berlin 1940 (wybór)	286
Nr 6 – 1940 kwiecień 30, Berlin – Zestawienie wysokości nakładów publikacji pt. <i>Polnische Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges</i> , Berlin 1940	288
Nr 7 – 1941 czerwiec 23, Berlin – Narada zastępcy kierownika Sonderkommando „Künsberg” Bernharda Nitscha z Hansem Adolfem von Moltkem	289

Nr 8 – 1996 styczeń 16, bm – Notatka Gebhardta von Moltkego
o rozmowie z lekarzem dr. Juanem Olaguibelem,
który operował w 1943 r. jego ojca Hansa Adolfa von Moltkego . . . 290

Wykaz skrótów 292

Wykaz źródeł i literatury 294

Indeks nazwisk 315

Indeks nazw geograficznych 323

Summary 328

Wprowadzenie

Niniejsza książka jest poświęcona życiu i działalności dyplomaty Hansa Adolfa von Moltkego (1884–1943), zwłaszcza jego polityce wobec Polski. Obejmuje ona jego pracę jako szefa niemieckiej misji dyplomatycznej w Warszawie od 1931 do 1939 r. (najpierw jako posła, a potem ambasadora) oraz jego aktywność po 1 września 1939 r., kiedy rozpoczęła się II wojna światowa. Przedmiotem badań jest także miejsce Moltkego w strukturach reżimu nazistowskiego, któremu służył od 1933 r. do śmierci w 1943 r. Mowa tu m.in. o kierowniczej roli przy opracowaniu przejętych akt dyplomatycznych w krajach podbitych przez Wehrmacht w latach 1939–1941, przede wszystkim w Polsce i we Francji. Obie te płaszczyzny działań nakładały się i będą tu przedstawione osobno jedynie ze względów technicznych.

Nie przedłożono dotąd żadnego studium o Hansie Adolfie von Moltkem, mimo że z wielu względów postać ta jest warta opracowania biografii¹. Po pierwsze, zarówno w czasach Republiki Weimarskiej, jak i III Rzeszy Polska stanowiła ważny przedmiot niemieckiej polityki zagranicznej: najpierw jako główny adresat żądań rewizjonistycznych, następnie – dla narodowych socjalistów – jako pożądaný „młodszy partner”² i wreszcie wróg, którego należało pokonać przed przystąpieniem do podboju Europy Wschodniej. Jako przedstawicielowi swojego kraju w Warszawie Moltkemu przypadła rola przekazywania tej zmiennej polityki.

---

¹ Zob. H. Schweiger, *Biographiewürdigkeit* [w:] *Handbuch Biographie. Methoden, Traditionen, Theorien*, Hrsg. Ch. Klein, Stuttgart 2009, s. 32–36.

² *Juniorpartner* (niem.). Termin wprowadził do historiografii Günter Wollstein, zob. G. Wollstein, *Die Politik des nationalsozialistischen Deutschlands gegenüber Polen 1933–1939/1945* [w:] *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches*, Hrsg. M. Funke, Düsseldorf 1976, s. 795–810, tu 797, 807.

Po drugie, ze względu na swoje pochodzenie Moltke należał do starych elit w III Rzeszy. Był spokrewniony z wieloma osobami o uznanej pozycji w historii Niemiec: jego stryj, szef sztabu generalnego Helmuth Johannes von Moltke (1848–1916), odpowiadał za przebieg niemieckich działań wojennych we Francji latem 1914 r. Z kolei stryj tegoż, pruski feldmarszałek Helmuth Karl Bernhard von Moltke (1800–1891), dowodząc w wygranych bitwach pod Sadową (w wojnie prusko-austriackiej, 1866 r.) i Sedanem (w wojnie z Francją, 1870 r.), wniósł istotny wkład w utworzenie Cesarstwa Niemieckiego³. Nasuwa się więc pytanie o stopień współpracy Hansa Adolfa von Moltkego, jako reprezentanta tak ważnego rodu, z reżimem narodowosocjalistycznym.

Po trzecie, w wyniku socjalizacji (w szczególności: pochodzenia, wykształcenia i wyznania) Moltke był typowym przedstawicielem Urzędu Spraw Zagranicznych (Auswärtiges Amt) w Republice Weimarskiej oraz w III Rzeszy⁴. Zbadanie jego postawy pozwoli wyciągnąć wnioski uogólniające na temat niemieckich dyplomatów tego czasu.

W niniejszej pracy zostanie odtworzony przede wszystkim przebieg kariery Moltkego. Rekonstrukcji poddano jego osobowość, światopogląd oraz afiliację polityczną. Tę ostatnią można określić głównie w odniesieniu do sił, które w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. stanowiły o polityce zagranicznej Niemiec: z początku był to prezydent Rzeszy Paul von Hindenburg oraz dany kierownik Urzędu Spraw Zagranicznych, a następnie reżim nazistowski. Następnie przedstawiono, jak dalece wyobrażenia i koncepcje Moltkego dotyczące polityki zagranicznej odpowiadały tym narodowosocjalistycznym, a na ile się od nich różniły, oraz czy można zaobserwować ich rozwój w czasie.

Osobnym – i głównym – tematem tej pracy jest nastawienie Moltkego do Polski. Przedstawiono, jakie miał wyobrażenia o sąsiednim kraju i narodzie oraz z jakich tradycji ideowych wyrastał ten obraz; następnie, czy to z tej podbudowy intelektualnej wynikała polityka (również kulturalna), któ-

---

³ W ostatnich latach ukazały się dwa opracowania na temat historii rodu von Moltków: O. Jensen, *Die Moltkes. Biographie einer Familie*, München 2010; J. Thies, *Die Moltkes. Von Königgrätz nach Kreisau. Eine deutsche Familiengeschichte*, München 2010.

⁴ Więcej na ten temat: H.-J. Döscher, *Das Auswärtige Amt im Dritten Reich. Diplomatie im Schatten der Endlösung*, Berlin 1987, s. 306 i n.

rażą prowadził lub postulował w odniesieniu do Polski. Dotyczy to zarówno stosunków politycznych, jak i kulturalnych. Jako że od przejęcia kierownictwa w Wydziale Wschodnim Urzędu Spraw Zagranicznych w 1928 r. w centrum zainteresowania Moltkego znajdowała się wciąż mniejszość niemiecka w Polsce, rozdział drugi dostarczy czytelnikowi podstawowych informacji na jej temat.

Praca uwzględnia także usytuowanie Moltkego w mozaice personalnej Urzędu Spraw Zagranicznych – zarówno w Berlinie, jak i w dyplomatycznych przedstawicielstwach Niemiec w Polsce oraz w Hiszpanii. Zostaną przedstawione przypadki, w których wykazał własną inicjatywę. Powinno to ukazać, jak dalece Moltke jako dyplomata był w stanie wpływać na stosunki polsko-niemieckie i przebieg wojny.

Niniejsza praca szczegółowo przedstawia kryzys w stosunkach obu krajów w latach 1938–1939, gdyż bezpośrednio poprzedził on wybuch II wojny światowej. Następnie zostanie podjęta kwestia tego, w jaki sposób Moltke reagował na nazistowską politykę okupacyjną po 1939 r. oraz czy próbował, również jako ambasador w Madrycie w 1943 r., realizować własne zamierzenia w tej kwestii.

Poniższa praca jest biografią polityczną. Przez to pojęcie rozumiem przedstawienie życiorysu zgodnie z koncepcją Wolfganga Kaysera: skupiam się przede wszystkim na przemyśleniach i działaniach badanej osoby oraz rekonstrukcji kolejnych etapów jej rozwoju na drodze zawodowej, zwłaszcza osiągnięciach w płaszczyźnie politycznej⁵. Uwzględniam przy tym wymagania stawiane nowoczesnej biografii naukowej⁶. W związku z tym analizie zostanie poddany stosunek Moltkego do prądów i tendencji dominujących w jego czasach w Niemczech, przede wszystkim do narodowego socjalizmu, lecz także rewizjonizmu i antysemityzmu. W ten sposób przedstawiona

---

⁵ Zob. F. Schnicke, *Begriffsgeschichte: Biographie und verwandte Termini* [w:] *Handbuch Biographie...*, s. 1–6; zob. też W. Pyta, *Geschichtswissenschaft* [w:] *Handbuch Biographie...*, s. 331–338; Ch. Klein, *Konzeptionelle Vorüberlegungen. Der Biographierte im Kontext* [w:] *Handbuch Biographie...*, s. 424–428, tu 426; M. Szöllösi-Janze, *Biographie* [w:] *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Hrsg. S. Jordan, Stuttgart 2002, s. 44–48.

⁶ Zob. kompetentne wprowadzenie w problematykę ze szczególnym uwzględnieniem opracowań biograficznych na temat III Rzeszy w: K.-J. Müller, *Generaloberst Ludwig Beck. Eine Biographie*, Paderborn 2008, s. 9–28. Tam też wykaz dalszej literatury. Zob. również postulaty stawiane biografii naukowej przez Volkera Ullricha w: V. Ullrich, *Die schwierige Königsdisziplin*, „Die Zeit” 2007, Nr. 15.

biografia powinna oddać wielość perspektyw pozwalającą na wydobycie zarówno ogólnych, jak i szczególnych cech osobowości tego dyplomaty⁷.

W badaniach nad narodowym socjalizmem od początku nadawano wyjątkowo wysoką rangę opracowaniom biograficznym⁸, powstało również kilka prac o pracownikach Urzędu Spraw Zagranicznych⁹. Od ok. 1990 r. wykształciła się w historiografii narodowego socjalizmu tzw. nowsza biografia naukowa (*neuere Biografieforschung*). Rezygnuje ona z demonizowania sprawców, co często następowało wcześniej¹⁰, przenosząc zainteresowanie na drugi i trzeci szereg funkcjonariuszy aparatu władzy – trend jest obecny również w odniesieniu do historii dyplomacji III Rzeszy. Przedstawia przy tym często protagonistów na tle ponadindywidualnych uwarunkowań¹¹. W tym nurcie historiografii plasuje się także niniejsza praca.

W opracowaniu dokonano analizy obszernych zbiorów źródeł. Najważniejsze akta znajdują się w Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA) w Berlinie. Dalsze przedmiotowe źródła można znaleźć w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) oraz Archiwum Wojskowym (Militärarchiv) we Fryburgu. Wielce pomocne okazały się także prywatne archiwum rodziny von Moltke i rozmowy z dziećmi Hansa Adolfa von Moltkego, przede wszystkim Friedrichem (1931–2018), Heinrichem (1933–2019), Wolfgangiem (ur. 1935) i Gebhardtem (1939–2019). W niniejszej pracy uwzględniono wspomnienia członków rodziny – głównie żony Hansa Adol-

---

⁷ W takim postępowaniu zarówno Klaus-Jürgen Müller, jak i Ullrich postrzegają najważniejsze zadanie biografii naukowej: K.-J. Müller, *Generaloberst Ludwig Beck...*, s. 10; V. Ullrich, *Die schwierige...*

⁸ Wśród nowszych przeglądów badań biograficznych okresu nazizmu i Urzędu Spraw Zagranicznych w szczególności warto wskazać na: J. Koll, *Biographik und NS-Forschung*, „Neue Politische Literatur” 2012, H. 1, s. 67–127; M. Brechtken, *Mehr als Historikergeplänker. Die Debatte um „Das Amt und die Vergangenheit”*, „Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte” 2015, H. 1, s. 59–91.

⁹ Zob. przekonująco: M. Brechtken, *Mehr als Historikergeplänker...*, s. 69–71.

¹⁰ Dla zobrazowania obu postaw badawczych można wskazać opracowania dla nich charakterystyczne – wydaną tuż po wojnie biografię Hitlera pióra Alana Bullocka oraz opublikowane 40 lat później studium Christophera R. Browninga o sprawcach Holocaustu (A. Bullock, *Hitler. A Study in Tyranny*, London 1952; Ch.R. Browning, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York 1992).

¹¹ Zob. np. G. Stuby, *Vom „Kronjuristen” zum „Kronzeugen”. Friedrich Wilhelm Gaus, ein Leben im Auswärtigen Amt der Wilhelmstraße*, Hamburg 2008; S. Taschka, *Diplomat ohne Eigenschaften? Die Karriere des Hans Friedrich Dieckhoff (1884–1952)*, Stuttgart 2006; S. Weitkamp, *Braune Diplomaten. Horst Wagner und Eberhard von Thadden als Funktionäre der „Endlösung”*, Bonn 2008.

fa von Moltkego, Davidy. Powstały w latach osiemdziesiątych XX w. w formie zapisu na taśmie magnetycznej rozmowy z synem Gebhardtem, który też dokonał ich transkrypcji¹². Drugie takie źródło stanowią wspólne wspomnienia dzieci, spisane na przestrzeni ostatnich lat i ostatecznie ukończone w 2015 r.¹³ Częste rozmowy z nimi umożliwiły mi zrekonstruowanie z dużą dokładnością niektórych epizodów z życia ich ojca. Oczywiście świadectwa tego typu, subiektywne i powstałe *ex post*, należy traktować z odpowiednią ostrożnością oraz – jeśli to tylko możliwe – porównać z innymi źródłami. Jak bowiem wiadomo, wspomina się „z perspektywy horyzontów, potrzeb i interesów »tu« i »teraz«”¹⁴.

Najistotniejszy zbiór dokumentów stanowią raporty pisane z Warszawy przez samego Moltkego. Najwięcej z nich znajduje się w PAAA, wiele już opublikowano¹⁵. Raporty dyplomatów są szczególnym rodzajem źródeł. Byłoby „rzeczywiście metodologiczną” naiwnością oczekiwać od nich obiektywnego przedstawienia wydarzeń i ich tła. Zamiast tego należy stawiać pytanie o nastawienie autora i oczekiwania jego przełożonych¹⁶. Odnosi się to tym bardziej do niemieckich dyplomatów okresu narodowosocjalistycznego, zwłaszcza po przejęciu resortu przez Joachima von Ribbentropa w lutym 1938 r. Raporty nie zawsze odzwierciedlały rzeczywisty przebieg wydarzeń, dopasowywano je raczej do oczekiwań przełożonych¹⁷. Krytykę wyrażano

---

¹² Prywatne archiwum Gebhardta von Moltkego (PAGM), Davida von Moltke, *Aus meinem Leben*, mps, 1980–1987.

¹³ Prywatne archiwum Heinricha von Moltkego (PAHM), Heinrich von Moltke *et al.*, In *Memoriam Hans Adolf von Moltke 1884–1943*, mps, Brüssel 2015.

¹⁴ A. Erll, *Biographie und Gedächtnis* [w:] *Handbuch Biographie...*, s. 79–86, tu 82.

¹⁵ Można je znaleźć przede wszystkim w wielotomowej publikacji Urzędu Spraw Zagranicznych: *Auswärtiges Amt, Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945*, Serie B (1925–1933), Hrsg. H. Rothfels *et al.*, Göttingen 1966–1983; *ibidem*, Serie C (1933–1937), Hrsg. H. Rothfels *et al.*, Göttingen 1971–1981; *ibidem*, Serie D (1937–1945), Baden-Baden 1950–1970; *ibidem*, Serie E (1941–1945), Hrsg. H. Rothfels *et al.*, Göttingen 1969–1979.

¹⁶ Zob. na ten temat metodologiczne przemyślenia w: F. Bajohr, *Fremde Blicke auf das „Dritte Reich“. Eine Bilanz* [w:] *Fremde Blicke auf das „Dritte Reich“. Berichte ausländischer Diplomaten über Herrschaft und Gesellschaft in Deutschland 1933–1939*, Hrsg. *idem et al.*, Göttingen 2011, s. 13–37, tu 14–19, cyt. s. 14.

¹⁷ Na to zwrócono już uwagę w literaturze, zob. W. Bußmann, *Das Auswärtige Amt unter der nationalsozialistischen Diktatur* [w:] *Demokratie und Diktatur. Geist und Gestalt politischer Herrschaft in Deutschland und Europa*, Hrsg. M. Funke *et al.*, Bonn 1987, s. 252–265, tu 255 i n.; M. Jonas, *NS-Diplomatie und Bündnispolitik 1935–1944. Wipert von Blücher, das Dritte Reich und Finnland*, Paderborn 2011, s. 357. Wskazali na to także sami zainteresowani, jak np. pełnomocnik III Rze-

często w sposób pośredni, np. jako przytoczoną w mowie zależnej opinii rozmówcy¹⁸. Dlatego też nieodzowne okazało się w tej pracy porównanie źródeł niemieckich z polskimi. W ten sposób można było dokonać rekonstrukcji zapatrywań i działań Moltkego. Przeanalizowałem przede wszystkim półoficjalną edycję wielotomową *Polskie dokumenty dyplomatyczne*, która ukazała się już w całości dla lat trzydziestych¹⁹. Ponadto przebadalem zasoby polskiej ambasady w Berlinie z tego samego okresu, przechowywane w AAN.

Kolejnym ważnym zbiorem dokumentów są pozostałości po tzw. Sonderkommando „Künsberg”, które podlegało Moltkemu. Ta paramilitarna jednostka Urzędu Spraw Zagranicznych przejmowała w okupowanych krajach nie tylko akta, lecz także dobra kultury i przedmioty luksusowe. Analiza tego zasobu pozwoliła zrekonstruować czynności Moltkego w ramach reżimu narodowosocjalistycznego po 1939 r.

Jak już wspomniano, nie ukazała się dotąd żadna biografia Hansa Adolfa von Moltkego²⁰. Jego działalnością zająłem się w pracy doktorskiej obronionej w 2002 r. na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim²¹. Skłoniłem się wówczas ku temu, by przyporządkować Moltkego do antyhitlerowskiego ruchu oporu²². W literaturze fachowej zwracano już często uwagę na trudności z posługiwaniem się tym terminem²³. Próby historyków bliższego

---

szy w Danii Werner Best, zob. *Dänemark in Hitlers Hand. Der Bericht der Reichsbevollmächtigten Werner Best über seine Besatzungspolitik in Dänemark mit Studien über Hitler, Göring, Himmler, Heydrich, Ribbentrop, Canaris u. a.*, Hrsg. S. Matlok, Hussum 1988, s. 190 i n.

¹⁸ Zauważył to słusznie już Ulrich Sahn w biografii Rudolfa von Scheliha, zob. U. Sahn, *Rudolf von Scheliha 1897–1942. Ein deutscher Diplomat gegen Hitler*, München 1990, s. 112 i n.

¹⁹ *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1931*, red. M. Wołos, Warszawa 2008; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1933*, red. W. Skóra, Warszawa 2015; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1934*, red. S. Żerko, Warszawa 2014; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1935*, red. S. Żerko, Warszawa 2017; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1936*, red. S. Żerko, Warszawa 2011; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1938*, red. M. Kornat, Warszawa 2007; *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1939 styczeń–sierpień*, red. S. Żerko, Warszawa 2005.

²⁰ Należy wspomnieć pracę magisterską napisaną w 1994 r. na fakultecie filozoficznym Reńskiego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Bonn: J. Dulfer, *Hans Adolf von Moltke (1884–1943). Botschafter des Deutschen Reiches in Warschau und Madrid – Ein Lebensbild*.

²¹ B. Wiaderny, *Der polnische Untergrundstaat und der deutsche Widerstand*, Berlin 2002, s. 81–86, 99 i n., 106–111, 113 i n.

²² *Ibidem*, s. 3.

²³ Wśród prób określenia pojęcia oporu wymienić należy: P. Hüttenberger, *Vorüberlegungen zum „Widerstandsbegriff“* [w:] *Theorien in der Praxis des Historikers*, Hrsg. J. Kocka, Göttingen 1977,

dookreślenia „oporu” w odniesieniu do narodowego socjalizmu doprowadziły do definicji o węższym lub szerszym znaczeniu. Dla pierwszego najważniejsza jest definicja Hansa Rothfelsa z 1948 r. Historyk ten uważał, że jedynie postępowanie mające na celu obalenie reżimu można określić mianem oporu²⁴. Do tego ujęcia nawiązują moim zdaniem rozważania Iana Kershawa, według których oporem byłby aktywny udział w zorganizowanych wysiłkach na rzecz osłabienia reżimu lub przygotowania działań na moment jego zapaści²⁵. Dla definicji w szerszym sensie reprezentatywne są wypowiedzi Friedricha Zipfla i Gera van Roona z lat sześćdziesiątych. Zipfel swój punkt widzenia przedstawił następująco: „Kaźde działanie skierowane na powstrzymanie państwa totalitarnego [...] naleźy przyporządkować do oporu”²⁶. Podobnie widział to van Roon, który rozszerzył nawet to ujęcie, mówiąc, że „kaźdy, kto odchyła się od zarządzanego modelu i nie daje się w jakimś obszarze »zglajchsztaltować«, [...] [stawia] opór”²⁷. Obie te definicje umożliwiły poszerzenie zakresu badań nad opozycją w III Rzeszy oraz włączenie do nich takich grup jak np. Krąg z Krzyźowej, którego przynależność do ruchu oporu stała się z czasem bezsporna. Bazując na tych definicjach, w swojej dysertacji włączyłem Moltkego do tej kategorii. W niniejszej pracy podszedłem jednak bardziej krytycznie do tej interpretacji, rekonstruując *en détail* działalność dyplomaty na podstawie badań przeprowadzonych na znacznie szerszą skalę. Przytoczoną wyżej definicję

---

s. 117–134; K.-J. Müller, *Die national-konservative Opposition vor dem Zweiten Weltkrieg. Zum Problem ihrer begrifflichen Erfassung* [w:] *Militärsgeschichte. Probleme – Thesen – Wege*, Hrsg. M. Messerschmidt et al., Stuttgart 1982, s. 215–242; *Alltag und Widerstand – Bayern im Nationalsozialismus*, Hrsg. M. Broszat et al., München 1987, s. 49–52; *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Die deutsche Gesellschaft und der Widerstand gegen Hitler*, Hrsg. J. Schmädeke et al., München 1994, s. 1120 i n.; W. Wippermann, *Umstrittene Vergangenheit. Fakten und Kontroversen zum Nationalsozialismus*, Berlin 1998, s. 272–276; I. Kershaw, *Der NS-Staat. Geschichtsinterpretationen und Kontroversen im Überblick*, Reinbek b. Hamburg 2001, s. 279–328; *Widerstand in Widerstreit*, Hrsg. P. Steinbach, Paderborn 2001, s. 51–68; Ch. Daase, *Was ist Widerstand? Zum Wandel von Opposition und Dissidenz*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 2014, H. 27, s. 3–9.

²⁴ W. Wippermann, *Umstrittene Vergangenheit...*, s. 272 i n.

²⁵ I. Kershaw, *Der NS-Staat...*, s. 313.

²⁶ F. Zipfel, *Die Bedeutung der Widerstandsforschung für die allgemeine zeitgeschichtliche Forschung* [w:] Friedrich-Ebert-Stiftung, *Stand und Problematik des Widerstandes gegen den Nationalsozialismus*, Bad Godesberg 1965, s. 1–19, tu 3.

²⁷ G. van Roon, *Neuordnung im Widerstand. Der Kreisauer Kreis innerhalb der deutschen Widerstandsbewegung*, München 1967, s. 1.

ruchu oporu uznałem za zbyt szeroką dla tego celu. Zdecydowałem się więc używać, w nawiązaniu do Leonidasa E. Hilla i Klaus-Jürgena Müllera, pojęć: opozycja (*Opposition*), ruch oporu (*Widerstand*) oraz przeciwdyplomacja (*Gegen-Diplomatie*). Pierwsze obejmuje starania lub wypowiedzi stojące w sprzeczności z celami nazistów. Drugie zawiera w sobie czynności mające na celu osłabienie lub obalenie reżimu. Jako przeciwdyplomacja postrzegana jest współpraca z przedstawicielami krajów, z którymi niemieckie kierownictwo znajdowało się w danym momencie w napiętych stosunkach²⁸.

Aby lepiej unaocznić położenie Moltkego, ukazać działalność Rudolfa von Scheliha (1897–1942), jego wieloletniego przyjaciela i najważniejszego współpracownika w Warszawie²⁹. Scheliha poznał Moltkego już w studenckiej korporacji Saxo-Borussia w Heidelbergu, gdzie w latach 1919–1921 studiował prawo. Od połowy lat dwudziestych działał w różnych placówkach niemieckiej służby zagranicznej, m.in. od 1929 r. jako wicekonsul w Katowicach. W 1932 r. przeniesiono go do poselstwa w Warszawie, gdzie pozostał do końca sierpnia 1939 r. Następnie działał w berlińskiej centrali Urzędu Spraw Zagranicznych jako kierownik sekcji w Wydziale Informacji. Waga tego wątku bierze się stąd, że w 1937 r. Scheliha zdecydował się pracować dla obcej służby wywiadowczej, a w ten sposób aktywnie zwalczać reżim hitlerowski. W literaturze przedmiotu panuje zgodność, że tę postawę należy uznać za opór³⁰. W 1942 r. Scheliha został aresztowany, co miało wpłynąć również na ostatni etap życia Moltkego.

---

²⁸ L.E. Hill, *Alternative Politik des Auswärtigen Amtes bis zum 1. September 1939* [w:] *Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus...*, s. 664–690, tu 665; K.-J. Müller, *Die national-konservative...*, s. 215–242, tu 240 i n.

²⁹ Na temat Scheliha zob. U. Sahn, *Rudolf von Scheliha...*, *passim*; *Die Rote Kapelle im Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, Hrsg. H. Coppi *et al.*, Berlin 1994; B. Wiaderny, *Der polnische Untergrundstaat...*, s. 86–111; A. Nelson, *Nur seinem Gewissen verpflichtend. Rudolf von Scheliha* [w:] *Widerstand und Auswärtiges Amt. Diplomaten gegen Hitler*, Hrsg. J.E. Schulte *et al.*, München 2013, s. 83–100; W. Wippermann, *Widerstand für Polen und Juden* [w:] *Corpsstudenten im Widerstand gegen Hitler*, Hrsg. S. Sigler, Berlin 2014, s. 191–215, tu 202, 205 i n.; *idem*, *Als Spion geächtet*, „Der Freitag” 2013, Nr. 1.

³⁰ Scheliha robił to w przekonaniu, że jego zleceniodawcami są Brytyjczycy. W rzeczywistości jednak pracował na rzecz wywiadu sowieckiego. Zob. przekonujący opis na ten temat u: H. Coppi, *„Haltet die Augen offen” – eine biographische Skizze zu Ilse Stöbe* [w:] *Ilse Stöbe. Wieder im Amt. Eine Widerstandskämpferin in der Wilhelmstraße*, Hrsg. *idem et al.*, Hamburg 2013, s. 17–104, tu 51 i n.

Przedstawię także obraz Hansa Adolfa von Moltkego widziany oczami członków Kręgu z Krzyżowej, jednej z najważniejszych grup oporu wobec reżimu narodowosocjalistycznego³¹. Jego kuzyn Helmuth James von Moltke oraz brat jego żony Peter Yorck von Wartenburg, którzy odgrywali w tej grupie przywódcze role³², starali się go do niej pozyskać.

Narodowosocjalistyczną politykę zagraniczną badano już wielokrotnie³³. Wiele uwagi w historiografii poświęcono również pozycji Rzeczypospolitej Polskiej w tej polityce³⁴. Dla niniejszej pracy szczególnie istotna jest waga tradycyjnych elit w strukturach władzy III Rzeszy. Gruntownie zbadano już kohabitację „starych” (narodowo-konserwatywnych) oraz „nowych” (narodowosocjalistycznych) grup kierowniczych i uznano ją za oczywistą³⁵. Najważniejsze cechy charakteru niemieckich dyplomatów w epoce między Cesarstwem a III Rzeszą zrekonstruował Hans-Jürgen Döscher. Jego studium

---

³¹ Na temat Kręgu z Krzyżowej w ogólności zob. G. van Roon, *Neuordnung im Widerstand...* Nazwa Krąg z Krzyżowej odnosi się do wspólnych spotkań jego członków w majątku Helmutha Jamesa von Moltkego w Kreisau (dziś Krzyżowa) na Dolnym Śląsku. Niedaleko leżą Wojnarowice (niem. Wernersdorf), ówczesna siedziba rodziny Hansa Adolfa von Moltkego.

³² Zob. G. Brakelmann, *Helmuth James von Moltke 1907–1945. Eine Biographie*, München 2009, s. 199–203, *passim*; *idem*, *Peter Yorck von Wartenburg 1904–1944. Eine Biographie*, München 2012, *passim*. Na temat znaczenia arystokratycznych koligacji w tworzeniu grup ruchu oporu zob. S. Malinowski, *Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat*, Berlin 2003, s. 590.

³³ Różne metody badań i ich wyniki sumują: W. Wippermann, *Umstrittene Vergangenheit...*, s. 81–123; I. Kershaw, *Der NS-Staat...*, s. 207–245; R.F. Schmidt, *Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1939–1939*, Stuttgart 2002, s. 121–132. Oprócz tej ostatniej wśród najważniejszych prac na temat polityki zagranicznej III Rzeszy, które ukazały się w ostatnich latach, są: L. Lüdicke, *Griff nach der Weltherrschaft. Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933–1945*, Berlin 2009; M.-L. Recker, *Die Außenpolitik des Dritten Reiches*, München 2010.

³⁴ Tylko dla przykładu: H. Roos, *Polen und Europa. Studien zur polnischen Außenpolitik 1931–1939*, Tübingen 1965; J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932*, Poznań 1975; M. Wojciechowski, *Die polnisch-deutschen Beziehungen 1933–1938*, Leiden 1971; S. Żerko, *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939*, Poznań 1998; B. Drewniak, *Polen und Deutschland 1919–1939. Wege und Irrwege kultureller Zusammenarbeit*, Düsseldorf 1999; E.C. Król, *Polska i Polacy w propagandzie narodowego socjalizmu w Niemczech 1919–1945*, Warszawa 2006.

³⁵ H. Mommsen, *Zur Verschränkung traditioneller und faschistischer Führungsgruppen in Deutschland beim Übergang von der Bewegungs- zur Systemphase [w:] Faschismus als soziale Bewegung*, Hrsg. W. Schieder, Göttingen 1983, s. 157–182; K.-J. Müller, *Nationalkonservative Eliten zwischen Kooperation und Widerstand [w:] Der Widerstand gegen den Nationalsozialismus...*, s. 24–49; R.F. Schmidt, *Die Außenpolitik...*, s. 121–132; *Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik*, Hrsg. E. Conze et al., München 2010, s. 31–42.

jest pomocne dla umiejscowienia Moltkego w Urzędzie Spraw Zagranicznych w kategoriach historii społecznej³⁶.

W 2010 r. ukazało się głośne studium historii tego urzędu od 1933 r. do pierwszej dekady XXI w.³⁷ Wywołało kontrowersje i rozpętało debatę wykraczającą poza środowisko historyków³⁸. Traktuje ono m.in. o wczesnych latach III Rzeszy, ukazując stabilizującą funkcję w umacnianiu nazistowskiego panowania, którą Urząd Spraw Zagranicznych wypełniał w kraju i za granicą. W książce zwrócono również uwagę na to, że resort brał udział w prześladowaniach Żydów już od początku rządów nazistowskich³⁹. Jest to zasługą tej publikacji, niezależnie od tego, czy czytelnik zgadza się z jej poszczególnymi interpretacjami. Podążając za tym ujęciem, niniejsza praca zajmuje się również stosunkiem Moltkego do nazistowskiego reżimu w jego początkowej fazie, wydobywając kwestie, w których wystąpiły zgodność lub rozbieżność.

Biografia ta nie powstałaby bez finansowego wsparcia udzielonego mi przez Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej oraz Dr. Jacques Koerfer-Stiftung. Części manuskryptu krytycznym okiem ocenili Julie Coulombel, prof. Marek Kornat, Doris Luce oraz prof. Stanisław Żerko. Im wszystkim należą się moje podziękowania. Profesor Gerhard Krebs udostępnił mi swój zbiór dokumentów na temat stosunków pomiędzy Japonią, Niemcami i Polską w latach trzydziestych; dr Jochen Thies przeczytał manuskrypt; pracownicy PAAA, z Martinem Krögerem na czele, służyli mi właściwą odpowiedzią na każde pytanie. Również do nich kieruję słowa podziękowania.

---

³⁶ H.-J. Döscher, *Das Auswärtige Amt...*, s. 306 i n.

³⁷ *Das Amt und die Vergangenheit...*

³⁸ Najważniejsze głosy w dyskusji zebrano w: *Das Auswärtige Amt und seine umstrittene Vergangenheit. Eine deutsche Debatte*, Hrsg. M. Sabrow et al., Frankfurt am Main 2014; Ch. Mentel, *Mit Zorn und Eifer. Die Debatte um „Das Amt und die Vergangenheit“*, <http://www.zeitgeschichte-online.de/thema/mit-zorn-und-eifer-die-debatte-um-das-amt-und-die-vergangenheit> [dostęp: 2 I 2022]. Na temat kontrowersji dot. treści publikacji zob. przede wszystkim: *idem*, *Das Auswärtige Amt und seine umstrittene Vergangenheit* [w:] *Das Auswärtige Amt und seine...*, s. 9–46, tu 10 i n.; J. Hürter, *Das Auswärtige Amt, die NS-Diktatur und der Holocaust* [w:] *Das Auswärtige Amt und seine...*, s. 287–321, tu 297 i n.; B. Wiaderny, *Rezension zu: Eckart Conze u. a. (Hrsg.), Das Amt und die Vergangenheit. Deutsche Diplomaten im Dritten Reich und in der Bundesrepublik, München 2010*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung” 2012, H. 1, s. 118–121. Latem 2013 r. odbyła się konferencja historyków, na której przedstawiono stanowiska dyskutantów. Udokumentowano ją w: J. Hürter, *Das Auswärtige Amt, die NS-Diktatur...*

³⁹ *Das Amt und die Vergangenheit...*, s. 13, 51, 76, 78.

Prof. Arnd Bauerkämper włączył niniejszy projekt do swojego obszaru badawczego w instytucie im. Friedricha Meineckego na Wolnym Uniwersytecie Berlińskim, wspierając go zaangażowaniem i cierpliwością, które mi zaimponowały. Przeczytał też i opatrzył krytycznym komentarzem gotowy manuskrypt. Za to w szczególności chcę mu podziękować.

Berlin, kwiecień 2015 r.

Bernard Wiaderny

Część I

Od Cesarstwa do Republiki Weimarskiej

1. Młodość i pierwsze lata kariery

Hans Adolf von Moltke urodził się 29 listopada 1884 r. w Opolu jako syn asesora rządowego Friedricha Ludwiga Elisy von Moltkego (1852–1927). Ów w 1883 r. poślubił Julie Zuckschwerdt (1862–1943) pochodzącą z zamożnej rodziny bankierów. Uchodziła ona za osobę nastawioną bardzo narodowo, interesującą się sztuką i utalentowaną muzycznie, lecz także „czasami trudną”¹. Rodzina była wyznania ewangelickiego. Ojciec Hansa Adolfa zrobił karierę w służbie państwowej, został prezydentem rejencji opolskiej (1898), później poczdamskiej (1900), po czym nadprezydentem prowincji Prus Wschodnich i wreszcie, od 1907 do 1910 r., był pruskim ministrem spraw wewnętrznych. Po spowodowanej przyczynami politycznymi przerwie w karierze w latach 1914–1918 pełnił funkcję nadprezydenta prowincji Szlezwik-Holsztyn². Jako pruski minister spraw wewnętrznych przyczynił się do wprowadzenia regulacji prawnych mających przyspieszyć germanizację wschodnich prowincji Rzeszy zamieszkiwanych przez wysoki lub przeważający odsetek ludności polskiej – m.in. ustawa z marca 1908 r. przewidywała przymusowe wywłaszczenie polskich posiadaczy

---

¹ Cyt. za: PAHM, Heinrich von Moltke et al., In Memoriam Hans Adolf von Moltke 1884–1943, mps, Brüssel 2015, s. 7; PAGM, Davida von Moltke, Aus meinem Leben, mps, Möckmühl 1980–1987, s. 16; Prywatne archiwum Bernarda Wiadernego (PABW), Friedrich von Moltke, relacja, marzec 2015 r.

² PAGM, D. von Moltke, Aus meinem..., s. 2; PAHM, H. von Moltke et al., In Memoriam...; J. Dulfer, *Hans Adolf von Moltke (1884–1943). Botschafter des Deutschen Reiches in Warschau und Madrid – Ein Lebensbild*. Praca magisterska na fakultecie filozoficznym Reńskiego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Bonn, 1994, s. 5; O. Jessen, *Die Moltkes. Biographie einer Familie*, München 2010, s. 143, 222 i n., 276–282, 293.

ziemskich na rzecz niemieckich osadników. Inna ustawa przyjęta w tym samym roku znacznie ograniczyła użycie języka polskiego³.

Hans Adolf był jedynym synem z tego związku. Od dziewiątego roku życia uczęszczał do Królewskiego Gimnazjum Wilhelma w Berlinie. Po krótkim pobycie w Opolu przeniósł się z rodzicami do Poczdamu. Tam został uczniem Królewskiego Gimnazjum Wiktorii, gdzie w marcu 1903 r. zdał egzamin dojrzałości. Zachowane świadectwo daje wrażenie przeciętnego ucznia⁴. Jedną z przyczyn mógł być fakt, że przez dwa ostatnie lata szkoły Hans Adolf więcej uwagi poświęcał grze na fortepianie aniżeli nauce. Spędzał wiele czasu z młodszym o dwa lata skrzypkiem Bronisławem Hubermanem, z którym się zaprzyjaźnił i który został jego partnerem w muzykowaniu⁵. Skłonność do gry miała towarzyszyć Moltkemu także w kolejnych latach, później doszła do niej jeszcze organizacja wydarzeń muzycznych⁶.

W 1903 r. Hans Adolf rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie w Berlinie, szybko jednak przeniósł się do Heidelbergu. Od semestru zimowego 1903/1904 był członkiem tamtejszej korporacji akademickiej (*Corps*) Saxo-Borussia. Później kontynuował studia w Królewcu (niem. Königsberg), stolicy prowincji Prusy Wschodnie, której nadprezydentem został w październiku 1903 r. jego ojciec. We wrześniu 1906 r. zdał tam pierwszy egzamin państwowy⁷. Po rocznej służbie ochotniczej w 1. Pułku Kirasjerów im. Wielkiego Księcia Elektora na Śląsku⁸ podjął aplikacje m.in. w Zobten (dziś Sobótka), Poczdamie

---

³ Ustawy naruszyły dwie ważne zasady państwa prawa: ochronę własności prywatnej i równości wobec prawa. Zob. H.-U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd. 3: *Von der „Deutschen Doppelrevolution“ bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914*, München 1995, s. 1010 i n., 1068–1071; B. Balzer, *Die preußische Polenpolitik 1894–1908 und die Haltung der deutschen konservativen und liberalen Parteien*, Frankfurt am Main 1990, s. 79–83. Zob. O. Jessen, *Die Moltkes. Biographie...*, s. 275–282.

⁴ PAHM, Hans Adolf von Moltke, Abiturzeugnis vom 19.03.1903; PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 5; O. Jessen, *Die Moltkes. Biographie...*, s. 282.

⁵ Ten utalentowany wirtuoz pochodzący z polsko-żydowskiej rodziny miał zyskać potem światową sławę. Przyjaźń z Hansem Adolfem von Moltkem zakończyła się, kiedy w 1933 r. Huberman zerwał kontakty z nazistowskimi Niemcami. Zob. niżej, s. 135–136. Zob. także: P. Szalsza, *Bronisław Huberman, czyli pasje i namiętności zapomnianego geniusza. Monografia muzyczna skrzypka-wirtuozka*, Częstochowa 2001, s. 74.

⁶ PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 5 i n.

⁷ J. Dulfer, *Hans Adolf von Moltke...*, s. 6; PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 7.

⁸ PAAA, Personalakten Hans Adolf von Moltke (PAM), 10142, [Podpis nieczytelny] Berlin den 4.09.1933, Militärdienstzeit des Gesandten I. Klasse Hans Adolf von Moltke, festgestellt auf Grund

i Tangermünde. W tej małej miejscowości nad Łabą pełnił też funkcję zastępcy burmistrza. W czerwcu 1912 r. z oceną „dobry” zdał pruski egzamin państwowy dla wyższej służby w administracji. W tym samym roku odbył roczny wolontariat w spółce handlowej w Antwerpii, której właścicielem był Heinrich Albert von Bary, gdzie mógł pogłębić znajomość języka francuskiego⁹.

To najpewniej wówczas Moltke podjął decyzję o poświęceniu się karierze dyplomaty: w styczniu 1913 r. złożył wniosek o przyjęcie do Urzędu Spraw Zagranicznych¹⁰. Warunkiem wstępnym była udzielona przez jego ojca gwarancja finansowa wysokości 15 tys. złotych marek rocznie. W grudniu Hansa Adolfa von Moltkego „dopuszczono na próbę jako aspiranta do kariery dyplomatycznej i w celu przeszkolenia przydzielono do cesarskiego poselstwa w Atenach”¹¹. Już rozpoczynając służbę, miał cechy typowe dla dyplomaty epoki między Cesarstwem a III Rzeszą: arystokratyczne pochodzenie, pruski rodowód, wyznanie ewangelickie, ukończone studia prawnicze, dobrą sytuację finansową oraz odbytą służbę wojskową¹².

Do Aten Moltke przybył w styczniu 1914 r.¹³ W czasie trzymiesięcznej służby otrzymywał zadania odpowiadające właściwie pracy sekretarza legacyjnego¹⁴. Poseł Rzeszy w Atenach hr. Albert von Quadt zu Wykradt und Isny oceniał jego pracę pozytywnie: Moltke miał się „niezwykle szybko wdrożyć w codzienną pracę” i wszystkie zadania „wykonywać z wielką dokładnością i skrupulatnością”. Również jego „zachowanie w towarzystwie” było „we wszystkich kontaktach taktowne i nienaganne”¹⁵.

W maju 1914 r. Moltkego przeniesiono do niemieckiej ambasady w Konstantynopolu, gdzie zastał go wybuch I wojny światowej. Z nakazem mobilizacji udał się w pierwszych dniach sierpnia do Niemiec, gdzie przydzielono

---

der vorgelegten Militärdienstbescheinigung des Zentralnachweiseumtes für Kriegerverluste und Kriegergräber in Spandau am 1.08.1933; PAGM, D. von Moltke, Aus meinem..., s. 9; J. Dulfer, *Hans Adolf von Moltke...*, s. 7.

⁹ PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 8 i n.

¹⁰ Auswärtiges Amt. Oficjalna nazwa ministerstwa właściwego do spraw zagranicznych Niemiec (przyp. tłum.).

¹¹ PAAA, PAM, 10137, Das Auswärtige Amt (AA) an Hans Adolf von Moltke am 15.12.1913.

¹² Uważa tak historyk Hans-Jürgen Döscher, zob. H.-J. Döscher, *Das Auswärtige Amt im Dritten Reich. Diplomatie im Schatten der Endlösung*, Berlin 1987, s. 306 i n.

¹³ PAAA, PAM, 10137, Graf Albert von Quadt zu Wykradt und Isny an das AA am 8.01.1914.

¹⁴ *Ibidem*, Graf Albert von Quadt zu Wykradt und Isny an Bethmann Hollweg am 15.03.1914.

¹⁵ *Ibidem*.

go do Saksońskiego Pułku Ciężkiej Kawalerii 23. Brygady 8. Dywizji Kawalerii. Z początku jednostka działała na froncie zachodnim, latem 1914 r. zaś została przeniesiona do Prus Wschodnich. Tam Moltke wziął udział w stoczonych we wrześniu 1914 r. oraz w lutym 1915 r. bitwach nad jeziorami mazurskimi. Obydwie zakończyły się porażką atakujących Rosjan. Prawdopodobnie w pierwszej z nich Moltke zasłużył na Krzyż Żelazny drugiej klasy¹⁶.

28 lutego 1915 r. wysłano Moltkego do Brukseli. Tam działał w Wydziale Politycznym Generalnego Gubernatorstwa, które Niemcy utworzyli na obszarze okupowanej Belgii¹⁷, najpierw jako radca legacyjny, a od września 1915 r. jako sekretarz legacyjny. Jego wydział zajmował się wszelkimi kwestiami obcych państw i ich obywateli. Zgodnie z zarządzeniem generalnego gubernatora Wydział Polityczny miał wyłączność na kontakty służbowe z działającymi w Belgii przedstawicielstwami dyplomatycznymi państw neutralnych. Kierujący tą jednostką baron Oscar von der Lancken-Wakenitz wspominał Moltkego jako „nad wyraz sprawną siłę roboczą”¹⁸. Także skąpe wzmianki w pamiętnikach amerykańskiego ambasadora Branda Whitlocka ukazują obraz uprzejmego i zdolnego dyplomaty¹⁹. W tym czasie Moltke poznał Ulricha Rauschera, który również był pracownikiem Wydziału Politycznego Generalnego Gubernatorstwa, a później, w latach 1922–1930, niemieckim posłem w Warszawie²⁰. Wówczas też ujawniła się w Moltkem żyłka kolekcjonera sztuki, rozwinięta następnie w wyniku zetknięcia z kulturą Orientu podczas pobytu w Turcji. Pozostało to jego życiową pasją. Dla rodziny Moltkego namiętność ta nosiła znamiona lekkomyślności, będąc do tego kosztowną. „Czy to dywany, czy obrazy, czy też jakakolwiek inna forma sztuki, nie spoczął, dopóki nie posiadał danego przedmiotu”, wspominał jeden z krewnych²¹.

W listopadzie 1918 r. doszło w Belgii, podobnie jak na wielu innych obszarach kontrolowanych przez Rzeszę, do zawiązania „rad żołnierskich”

---

¹⁶ PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 10; J. Dulfer, *Hans Adolf von Moltke...*, s. 10.

¹⁷ Pod okupacją kraj nazwano Cesarskim Niemieckim Generalnym Gubernatorstwem Belgii (Kaiserliche Deutsche Generalgouvernement Belgien).

¹⁸ O. von den Lancken-Wackenitz, *Meine dreißig Dienstjahre. 1888–1918*, Potsdam–Paris–Brüssel–Berlin 1931, s. 140 i n., cyt. s. 141.

¹⁹ B. Whitlock, *Belgium. A Personal Narrative*, New York 1920, Vol. 1, s. 448, Vol. 2, s. 812 i n.

²⁰ PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 11.

²¹ PAGM, D. von Moltke, *Aus meinem...*, s. 7; PAHM, H. von Moltke *et al.*, In Memoriam..., s. 12; cyt. za: PAGM, Graf Paul Yorck von Wartenburg, mps, 1993, s. 3.